Streszczenie rozprawy doktorskiej

Marcin Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie klasztorów męskich w diecezji krakowskiej*

Promotor – prof. dr hab. Zenon Piech, prof. UJ

14 czerwca 2023 r.

Praca doktorska dotyczy analizy średniowiecznych pieczęci klasztorów męskich z obszaru diecezji krakowskiej w granicach przedrozbiorowych. W średniowieczu funkcjonowało na tym terenie 61 klasztorów męskich w ramach 15 zakonów: benedyktynów, cystersów, norbertanów, joannitów, bożogrobców, kanoników regularnych św. Augustyna, duchaków, dominikanów, franciszkanów, kanoników regularnych od pokuty św. Męczenników, augustianów-eremitów, paulinów, benedyktynów słowiańskich, karmelitów i bernardynów[1].

Pod pojęciem sfragistyki klasztornej należy rozumieć pieczęcie przełożonych (np. opatów, przeorów), pieczęcie wspólnotowe (głównie konwentualne) oraz inne, rzadko występujące, np. innych urzędników niż przełożony. Kompleksowa analiza sfragistyczna stanowi punkt wyjścia do dalszych badań klasztorów, przede wszystkim pod kątem historii kościelnej, kulturowej i społecznej. Celem dysertacji było jak najszersze rozpoznanie środowisk klasztorów męskich z diecezji krakowskiej w oparciu o pieczęcie, którymi się one posługiwały.

Ramy czasowe pracy obejmują epokę średniowiecza oraz początek czasów nowożytnych. Trzeba jednak zaznaczyć, że klasztory niejednokrotnie używały średniowiecznych pieczęci jeszcze później, nawet w XVIII w. Oczywiście odciski z tego czasu również objąłem kwerendą, ale zasadniczo nie badałem funkcjonowania tych pieczęci w ówczesnych kancelariach klasztornych. Podkreślmy, że wiele ze zgromadzonych pieczęci znanych jest wyłącznie z odcisków nowożytnych.

Problematyka pieczęci większości klasztorów nie była jak dotąd przedmiotem wnikliwych badań historyków. Wyjątek stanowią pieczęcie benedyktynów z Tyńca (badane przez Z. Piecha), cystersów, głównie z Mogiły (analizowane przez M. Starzyńskiego i przeze mnie) i bożogrobców z Miechowa (zbadane przeze mnie).

Na podstawę źródłową pracy złożył się bogaty materiał sfragistyczno-dyplomatyczny, który zgromadziłem w wyniku kwerend przeprowadzonych w blisko 40 instytucjach państwowych i kościelnych oraz na podstawie edycji pieczęci i dokumentów. Zlokalizowałem

[1] Zakony wymieniłem według kolejności pojawienia się w diecezji krakowskiej.

95 pieczęci, zachowanych w 305 odciskach, trzy pieczęcie znane tylko z rysunków i/lub odlewów, siedem pieczęci znanych tylko z opisu lub wzmianki oraz jedną pieczęć znaną wyłącznie z tłoka, czyli łącznie 106 pieczęci. Ich odciski (z 305 tylko 16 to egzemplarze luźne, oderwane od dokumentów) widnieją przy lub na 243 dokumentach. Poza tym zgromadziłem blisko 320 dokumentów, które pierwotnie były lub mogły być (w niektórych przypadkach nie jest to pewne) uwierzytelnione pieczęciami interesujących nas klasztorów. Zaznaczmy, że dokumenty są bardzo istotne dla badań sfragistycznych, gdyż zawarta w nich koroboracja dostarcza danych o właścicielu oraz nierzadko rodzaju pieczęci. Ważnym źródłem jest też ustawodawstwo zakonów, zawierające prawne regulacje na temat funkcjonowania i niekiedy wyglądu pieczęci. Podstawę źródłową uzupełniły zbiory odlewów i rysunków pieczęci, jeden tłok pieczętny, opisy sigillów w edycji dokumentów oraz wszelkie źródła ikonograficzne, które stanowią dla sfragistyki materiał porównawczy.

Z 61 klasztorów znane są pieczęcie zaledwie 21. Przyczyn niezachowania sigillów i nierzadko samych dokumentów większości klasztorów należy upatrywać głównie w ich tragicznych losach, na które złożyły się częste pożary oraz wydarzenia dziejowe, zwłaszcza potop szwedzki, akcje kasat klasztorów w końcu XVIII w. i w XIX w. oraz druga wojna światowa. Poza tym w przeważającej części były to klasztory małe, o niewielkim znaczeniu i uposażeniu. Trzeba też zaznaczyć, że niektóre istniały relatywnie krótko albo powstały późno, dopiero w drugiej połowie XV w.

Z tych pieczęci, które znamy (106), aż 52 to sigilla zaledwie trzech klasztorów: benedyktynów z Tyńca (24), cystersów z Mogiły (16) i bożogrobców z Miechowa (12), co nie jest przypadkiem. Otóż w średniowieczu, ale także później, były to najzamożniejsze klasztory w Polsce. Wobec tego ich zasób dokumentowy (akta gospodarcze, majątkowe i inne) oraz sfragistyczny musiał być proporcjonalnie większy niż innych klasztorów, zwłaszcza nie mniszych. Szczęśliwie z ich średniowiecznych archiwów zachowało się całkiem sporo dokumentów (oryginałów i kopii).

Dodajmy, że 68 ze 106 zlokalizowanych pieczęci to sigilla klasztorów mniszych (64%). Tak duża liczba nie dziwi ze względu na profil tych klasztorów (opactw). Utrzymywały się one z licznych majątków ziemskich, czego skutkiem było wytworzenie dużej ilości dokumentów (różnie zachowanych), jednak większej niż w przypadku zakonów mendykanckich i częściowo kanonickich.

Pomijając wstęp i zakończenie praca składa się z dwóch części: zasadniczej rozprawy w formie opracowania zebranego materiału źródłowego oraz z katalogu i fotografii pieczęci.

Katalog posłużył jako narzędzie badawcze w dysertacji. Tworząc go, starałem się uzyskać jak najszerszą informację o danym sigillum. W dysertacji posługuję się poszczególnymi numerami opisów pieczęci z katalogu, zazwyczaj w nawiasie.

Pierwsza część pracy (dysertacja) składa się z trzech rozdziałów (II–IV). W każdym z nich omawiam dane zagadnienie według identycznego układu. Najpierw przedstawiam problematykę w obrębie zakonów mniszych, potem kanonickich, a na końcu mendykanckich. Kolejność ta wynika oczywiście z chronologii pojawienia się tych zakonów w diecezji krakowskiej. Badanie pieczęci klasztoru według jego przynależności do danego zakonu oraz grupy zakonów (np. kanonickich), charakteryzujących się zbliżoną, a często tą samą organizacją wewnętrzną, podobną duchowością oraz charyzmatem, wydawało się oczywiste i jak najbardziej uzasadnione.

Rozdział II poświęcony jest pierwszemu ważnemu celowi pracy, mianowicie rekonstrukcji systemów sfragistycznych, a zatem dyplomatyczno-prawnemu wymiarowi pieczęci. W zależności, jak pozwalały na to źródła, odtwarzałem systemy pojedynczych klasztorów (najczęściej) lub ich grup. Generalnie rekonstrukcja ta zakończyła się co najwyżej umiarkowanym sukcesem. Sporo dowiedzieliśmy się jednak o systemie klasztoru benedyktynów w Tyńcu, bożogrobców w Miechowie, a zwłaszcza o systemach opactw cysterskich. Niestety w odniesieniu do pozostałych klasztorów odtworzenie systemów było możliwe tylko częściowo lub w ogóle. Nie pozwoliła na to szczupłość zachowanego materiału źródłowego.

W rozdziale III, dotyczącym legend napieczętnych, w pierwszej kolejności omówiłem ich treść (często w szerokim kontekście) oraz niekiedy wynikającą z niej symbolikę. Następnie poddałem analizie formę legend, w tym między innymi kwestię występowania abrewiacji i ligatur. Przedstawiłem też wpływ formy napisów na określenie czasu powstania niektórych pieczęci, zwłaszcza tych, które znamy tylko z odcisków nowożytnych.

W ostatnim rozdziale (IV) przeprowadziłem analizę wyobrażeń pieczęci wraz z wyjaśnieniem ich symboliki oraz treści ideowych. Jest to bardzo istotne z punktu widzenia badań nad kulturą duchową i materialną klasztorów. Starałem się jak najdokładniej rozpoznać różne typy i warianty ikonograficzne np. Matki Bożej z Dzieciątkiem (np. *Regina Caeli*, *Madonna dell'Umiltá*), Boga Ojca (*Maiestas Domini*, Tron Łaski) i Chrystusa (np. Mąż Boleści). W rozdziale tym poddałem także ocenie wartość artystyczną pieczęci, która często odzwierciedlała pozycję i poziom kultury materialnej klasztoru w danym czasie. Pod tym względem należy podkreślić wyjątkowość pieczęci klasztorów w Tyńcu, Mogile i Miechowie,

które wraz z kilkom innymi stanowią najpiękniejsze przykłady średniowiecznej sfragistyki klasztornej z diecezji krakowskiej. Można uznać je za małe dzieła sztuki. Generalnie zebrane pieczęcie mogą przysłużyć się historykom sztuki w zakresie badań nad rzemiosłem artystycznym wieków średnich.

Na koniec warto dodać, że bardzo owocna okazała się analiza porównawcza, w której wykorzystałem rodzimy i zagraniczny materiał sfragistyczny. Wykazałem również związki sfragistyki klasztorów z innymi naukami pomocniczymi historii. Niewątpliwie rezultaty moich badań mogą zainteresować heraldyków, badaczy dyplomatyki, ikonografii historycznej, epigrafiki i archeologii prawnej, a także historyków Kościoła, sztuki i prawa oraz badaczy idei, świata wyobrażeń i mentalności.

Marcin Szymoniak

Summary of doctoral dissertation

Marcin Szymoniak, *Medieval seals of the male monasteries in the Kraków diocese*

Supervisor – prof. dr hab. Zenon Piech, prof. UJ

14 czerwca 2023 r.

The dissertation concerns the analysis of medieval seals of male monasteries from the area of the diocese of Kraków within the pre-partition borders. In the Middle Ages, 61 male monasteries operated in the area as part of 15 orders: Benedictines, Cistercians, Norbertines, Johannites, the Holy Sepulchers, Canons Regular of St. Augustine, clergy of Holy Spirit, Dominicans, Franciscans, Canons Regular of Penance of St. Martyrs, Augustinian-eremites, Paulines, Slavic Benedictines, Carmelites and Bernardines[1].

By monastic sphragistics we mean the seals of superiors (e.g. abbots, priors), community seals (mainly conventual), and other rare seals, such as those of officials other than the superior. A comprehensive sphragistic analysis provides a starting point for further research of the monasteries, primarily in terms of ecclesiastical, cultural, and social history. The goal of the dissertation was to identify the environments of male monasteries from the diocese of Kraków as widely as possible, based on the seals they used.

The time frame of the work covers the medieval era and the beginning of modern times. However, it should be noted that monasteries often used medieval seals even later, even in the 18th century. Of course, I also covered the imprints from that time in preliminary research, but I generally did not study the functioning of these seals in the monastery chancelleries of the time. Let us emphasize that many of the collected seals are known only from modern imprints.

The issue of the seals of most monasteries has not yet been the subject of in-depth research by historians. The exceptions are the seals of the Benedictines of Tyniec (researched by Z. Piech), the Cistercians, mainly from Mogiła (researched by M. Starzynski and myself) and the Holy Sepulchers of Miechów (researched by me).

The source basis of the work consisted of rich sphragistics and diplomatic material, which I collected as a result of preliminary research conducted in nearly 40 state and church institutions and on the basis of editing seals and documents. I located 95 seals, preserved in 305 imprints, three seals known only from drawings and/or casts, seven seals known only from description or mention, and one seal known only from a seal matrix, for a total of 106

[1] I have listed the orders in the order in which they appeared in the diocese of Kraków.

seals. Their imprints (out of 305, only 16 are loose specimens, detached from the documents) can be seen next to or on 243 documents. In addition, I have collected nearly 320 documents that were originally or may have been (in some cases this is not certain) authenticated with the seals of the monasteries of interest. Let us point out that the documents are very important for sphragistic research, since the corroborating evidence in them provides data about the owner and often the type of seal. Legislation of religious orders is also an important source, containing legal regulations on the operation and sometimes the appearance of seals. The source base was supplemented by collections of casts and drawings of seals, one seal matrix, descriptions of seals in document editions, and any iconographic sources that provide comparative material for sphragistics.

Of the 61 monasteries, the seals of only 21 are known. The reasons for the failure to preserve the seals and often the documents themselves of most monasteries should be seen mainly in their tragic fate, which consisted of frequent fires and historical events, especially the Swedish Deluge, the actions of monastery closures in the late 18th century and 19th century, and the Second World War. In addition, for the most part, the monasteries were small, of little importance and endowment. It should also be noted that some existed for a relatively short time or were established late, only in the second half of the 15th century.

Of those seals that we know of (106), as many as 52 are the seals of just three monasteries: the Benedictines of Tyniec (24), the Cistercians of Mogiła (16), and the Holy Sepulchers of Miechów (12), which is no coincidence. In the Middle Ages, but also later, these were the wealthiest monasteries in Poland. In view of this, their documentary resources (economic, property, and other records) and sphragistics must have been proportionally larger than those of other monasteries, especially non-monastic orders. Fortunately, quite a few documents (originals and copies) have survived from their medieval archives.

Add that 68 of the 106 seals located are seals of monasteries of monks (64%). Such a large number is not surprising given the profile of these monasteries (abbeys). They subsisted on numerous landed estates, resulting in the production of a large number of documents (variously preserved), but more than in the case of mendicant orders and partially canonical orders.

Leaving aside the introduction and conclusion, the work consists of two parts: a substantial dissertation in the form of a study of the collected source material, and a catalog and photographs of the seals. The catalog served as a research tool in the dissertation. In creating it, I tried to get as much information as possible about a given seal. In the

dissertation, I use individual numbers of seal descriptions from the catalog, usually in parentheses.

The first part of the work (dissertation) consists of three chapters (II-IV). In each of them, I discuss the issue according to an identical layout. I first present the issues within the monastic orders, then the canonical, and finally the mendicant orders. The particular order is, of course, due to the chronology of the appearance of these orders in the Kraków diocese. Examination of the seals of a monastery according to its affiliation with a particular order and a group of orders (e.g., canonical), characterized by similar and often the same internal organization, similar spirituality, and charism, seemed obvious and most reasonable.

Chapter II is devoted to the first major objective of the work, namely the reconstruction of sphragistic systems, and therefore the diplomatic-legal dimension of seals. Depending on how the sources allowed, I recreated the systems of individual monasteries (most often) or groups of them. Overall, the reconstruction was moderately successful at best. However, we learned quite a lot about the system of the Benedictine monastery in Tyniec, the Holy Sepulchers in Miechów, and especially the systems of the Cistercian abbeys. Unfortunately, for the remaining monasteries, restoration of the systems was only partially or not at all possible. The thinness of the surviving source material did not allow for it.

In Chapter III, dealing with seal legends, I first discussed their content (often in a broad context) and sometimes the resulting symbolism. I then analyzed the form of the legends, including, among other things, the issue of the occurrence of abreviations and ligatures. I also presented the influence of the form of inscriptions on determining the time of creation of some seals, especially those we know only from modern imprints.

In the last chapter (IV), I conducted an analysis of seal imagery with an explanation of its symbolism and ideological content. This is very relevant to the study of the spiritual and material culture of monasteries. I tried to identify as accurately as possible the different types and iconographic variants of, for example, Our Lady and Child (e.g. *Regina Caeli*, *Madonna dell'Umiltá*), God the Father (*Maiestas Domini*, Throne of Grace) and Christ (e.g. Man of Sorrows). In the chapter, I also assessed the artistic value of the seal, which often reflected the position and level of the material culture of the monastery at the time. In this regard, it is important to emphasize the uniqueness of the seals of the monasteries of Tyniec, Mogiła and Miechów, which, along with several others, are the most beautiful examples of medieval monastic sphragistics from the diocese of Kraków. They can be considered small works of art.

In general, the collected seals can serve art historians in the field of research on the artistic craftsmanship of the Middle Ages.

Finally, it is worth mentioning that a comparative analysis in which I used native and foreign sphragistic material proved to be very fruitful. I have also demonstrated the links between the sphragistics of monasteries and other auxiliary sciences of history. Undoubtedly, the results of my research may be of interest to heraldists, scholars of diplomatics, historical iconography, epigraphy, and legal archaeology, as well as historians of the Church, art, and law, and scholars of ideas, the imaginary world and mentality.

Marcin Szymaniak